

Oponentský posudek prof. PhDr. Františka Šmahela, DrSc. k disertační práci pana Mgr. Roberta Novotného „Sociální, institucionální a konfesijní aspekty vývoje české šlechty v pozdním středověku“

Na rozdíl od běžných disertací, které rozbořem vymezeného okruhu pramenů monograficky osvětlují zvolené téma, pramenná základna předložené práce R. N. potenciálně zahrnuje bezmála veškeré písemné i jiné památky českého vrcholného a pozdního středověku. Z toho ještě neplyne, že výpovědi pramenů mohou mít při daném rozsahu disertace jen ilustrační roli. V některých případech tomu tak sice je, tato okolnost však ustupuje do pozadí před přínosností u nás dosti ojedinělého reflexivního nadhledu, jímž se úvahy R. N. vyznačují. Předmětem zkoumání široce rozevřeného po vertikální i horizontální ose v nich nejsou jen dílčí jevy, nýbrž v první řadě generální dějinné tendence a pohyby, v autorově slovníku „aspekty“ vývoje české šlechty v pozdním středověku. V mých očích jde o přístup legitimní, spojený však s rizikem subjektivního výběru i pohledu, neboť kritériem tu často je míra souznění jednak s autorovými, jednak s obecně přijatelnými představami, jak a proč se vlastně dějiny dějí.

Předností předložené disertace tudíž podle mne je kladení otázek, které dokládá autorovo úsilí proniknout pod povrch dosavadních konceptů. Řetězení problémů, jímž se celá práce vyznačuje, klade značné nároky na smysluplné sepětí a návaznost jednotlivých témat, na něž se málokdy dostane více stran. K dobru autora je třeba dodat, že se snaží, aby klenba mezi úvodem a závěrem byla dostatečně pevná i přehledná. Napomohla k tomu jeho vytříbená stylizace i neustálý zřetel k formální stránce díla a jeho osnovy. Každému ze tří hlavních „aspektů“ přísluší triáda problémových, opět výstižně formulovaných okruhů. Pouze poslední kapitola vybočuje svoji exkursní povahou z řady a nabízí tím domněnku, že byla zařazena „do počtu.“¹ Příkladnou pečlivostí se vyznačuje poznámkový aparát a seznam použité literatury včetně vydaných i netištěných pramenů.

Hned na počátku výkladu první kapitoly o nobilitační praxi R. N. dal najevo, že nebude uhýbat před živými diskusemi. Pokud jde o knížecí vesnice, předáky či velmože činí tak ovšem jen v náznaku, jak tomu ostatně je i v jeho jiných exkurzech do raného středověku. V ojedinělých svědectvích pramenů není ovšem snadné nalézt odpověď na otázku, „jak se z nešlechtice mohl stát šlechtic“. Navzdory tomu, že autorovy vývody někdy spočívají na vratkých

¹ Mám dojem, že autor si chtěl vyzkoušet přínosnost podobných podrobných průzkumů. Váha nových zjištění o příslušnosti k rožmberské klientele na území tábořského okresu je přitom vcelku zanedbatelná. Vše podstatné nalezneme již ve starších pracích.

základech, zdají se odpovídat „dějinné logice“. Stojí snad něco v cestě předpokladu, že nobilitační praxe byla rozšířena dříve, než by bylo možné soudit na základě úředních dokladů? Nešlo přitom podle něho jen o písemně zaznamenaný právní nárok, ale i, a to především, o „vážnost v okolí“. Tušíme, že tomu tak asi bylo, co vše se však pod touto „vážností“ skrývalo, velikost majetku, mocenské postavení, neformální autorita osobnosti nebo vše dohromady? Snad by to více osvětlil rozbor vzniku a rozšiřování klientely velkých panských rodů, což by ovšem bylo z hledem k náročnosti tohoto úkolu poštetilé od autora požadovat.

Nobilitace a udílení erbu jsou dalšími konstrukčními články první skupiny „aspektů“. A protože ani tu nemám proti naznačeným závěrům výhrady, omezím se na podiv, proč autor nepožádal doc. Tomáše Krejčíka o vysvětlení, jak dospěl k vysokému počtu 123 kusů erbovních listin Václava IV. Tato indicie by si zasloužila stejné pozornosti, jakou R. N. věnoval souboru erbovních listin krále a císaře Zikmunda Lucemburského. Ke slovu přicházejí i prameny ikonografické povahy, které v mém pohledu mají větší vypovídací hodnotu než pozdní anekdotické historky.²

Co stránka, to nový problém. Neříkám, že okrajový, spíše naopak, i když ani problematizování neproblematického se autor nevyvaroval. Kdo si důkladně povšiml sociálního pohybu směrem dolů? I tu otázka vyvolává otázku. Znamenalo např. přesídlení do města ztrátu šlechtictví? Také další otázka zůstala nedořešena: jak tomu vlastně bylo s úbytkem šlechtických majetků na Moravě mezi léty 1375 a 1575? Možný sociální vzestup „horní vrstvy“ rolníků rovněž stojí za důkladnou analýzu, mám zde na mysli např. kategorii svobodníků, manské knihy i „sociologické“ postřehy Petra Chelčického. Sama první kapitola monografie by pro jiného byla látkou pro celou knihu.

Jestliže první kapitolu lze považovat za podnětný přehled problematiky, další kapitoly přinášejí tu více, tu méně zevrubné analýzy dílčích témat, při čemž sociální aspekty nutně splývají s institucionálními, takže první dva bloky vytvářejí jeden celek. A protože tu není třeba parafrázovat závěry, k nimž R. N. dospěl, omezím se na několik poznámek. Autor předně ví, že čtenáře je vhodné zaujmout hned první větou. Ocenil jsem to mimo jiné u kapitoly I/2 počínající výstižným výrokem Aleše Holického ze Šternberka. Zaujaly mne též exkurzy do sousedních zemí, zvláště pak komparace s moravskými poměry. Přesahy do 16. až 17. století považuji za metodicky přínosné, avšak jen tehdy, pokud se jimi příliš nesetře svébytnost některého ze srovnávaných časových úseků. Jestliže

² Mám tu na mysli jinak pozoruhodný postřeh Georga Ruxnera (s. 22-23) a údajný Zikmundův výrok o 600 pasovaných rytířích během jednoho dne (s. 31).

z hlediska dlouhé vlny se uzavírání panského stavu může jevit jako přechodná tendence, pak konkrétní mocensko-prestižní selekce urozenosti v jagellonském věku byla závažnou součástí širších stavovských zápasů nejméně dvou generací.

V druhé části pojednávající o institucionálních aspektech autor oprávněně přikládá význam soupeření dvorské a zemské hierarchie, které sleduje v rovině „strategií“ i doložených praktik. Jeho vývody jsou na první pohled přesvědčivé, nejsem si však jist, zda se tu nenechal příliš ovlivnit spory z období vlády Václava IV.³ Větší pozornosti by si zejména zasloužil vývoj vztahů „zemské“ šlechty a panovníka v období vzniku zemského soudu. Spornou se mi jeví hned formulace na s. 85, podle níž se zemská obec za Přemyslovců nedefinovala v protikladu vůči králi. Netroufám si říci, že tomu bylo naopak, zajímalo by mne však, proč se sv. Václav ve zbroji objevuje na pečeti Zemské obce.⁴

Stejně okrajovou se může jevit má pochybnost o autorově mínění na s. 195, podle něhož Václav IV. necítil potřebu vytvářet pro budoucnost svůj pozitivní obraz. Může to platit pro panovníka, jehož majestátní socha vzhlíží na potomky ze Staroměstské Mostecké věže a který se na Karlštejně chlubil ještě v roce 1412 chlubil brabantskému vyslanci svým rodokmenem? To mne přivádí k pojetí Karlštejna jako hradu zpřítomňující ideu Karlovy říšské vlády (viz s. 89). Nešlo spíše o ideu lucemburské dynastie? Je to otázka do diskuse, a to ve spojitosti s výzdobou hradu Laufu, v níž R. N. vidí vizualizaci českého státu a zpřítomnění zemské hierarchie. Jakkoli oceňuji autorův příkladný zájem o prameny ikonografické povahy, poněkud mi uniká, proč věnuje mimořádnou pozornost pozdní ikonografii, když je k dispozici zcela jedinečný soudobý pramen Klaudiánovy mapy.⁵ Zůstanu-li ještě na chvíli u jednotlivých dílčích aspektů, pak proto, abych ocenil, jak autor do svého výkladu začlenil nejnovější zahraniční poznatky týkající se „milců“ či „černé legendy“ krále Václava IV.

Výklad třetí části o konfesionálních aspektech vývoje české šlechty v pozdním středověku pokračuje v reflexivní linii celé disertace, ještě více v něm však vystupuje do popředí místy syntetizující, místy kritický přístup, s nímž se jinak setkáváme v přehledech dosavadního bádání. To v případě české šlechty husitského věku v poválečném období skutečně zaostávalo, snad až na skupinu proreformní nižší šlechty. Navíc se v něm projevil výrazné ideologizující předpojatosti, jednostranné moralizující odsudky „váhavců“ odpadlíků a zrádců i jiné nedostatky, na něž R. N. právem upozorňuje. Činí tak

³ Překvapující se mi jeví závěr na s. 121, že skutečná role nižší šlechty na Václavově dvoře neodpovídala mínění vyšší šlechty. Nejsem si jist, zda to platí pro celé období vlády Václava IV.

⁴ Srov. k tomu mimo jiné Dušan TŘEŠTÍK, *Kosmova kronika*, Praha 1961, s. 204-213.

⁵ V této spojitosti dodávám, že mi v soupisu literatury chybí závažná studie Josefa PETRÁNE, *Stavovské království a jeho kultura v Čechách (1471-1526)*, in: *Pozdně gotické umění v Čechách*, Praha 1978, s. 13-72.

věcně a s vědomím širších kontextů české medievistiky předcházejících desetiletí.

Poučení zahraniční literaturou tentokrát nemá jen vazbu na jednotlivá témata, nýbrž se vztahuje k celému konceptu českého pozdního středověku. Ano, pokud lze husitství chápat jako první článek reformačního cyklu, pak je zcela legitimní uvažovat o „konfesionalizaci před konfesionalizací“. Přiznám se, že jsem tento aspekt ve svých pracích nedocenil, právě tak jako interkonfesionální sňatky. Jistým vysvětlením tu snad může být skutečnost, že české panstvo, jemuž autor věnuje prvořadou pozornost, se záhy takřka celé ocitlo na katolické straně. Konfesionalizaci v našem prostředí bude tudíž třeba věnovat pozornost zejména u střední a nižší šlechty. Není mi zcela zřejmé, zda se R. N. bez výhrad přiklonil k striktnímu pojetí „konfesionalizace“ v zahraniční literatuře. S náběhy k ní se totiž lze i v husitských Čechách shledat. Výzkum v tomto ohledu bude jistě účelné s přihlédnutím ke sněmům a sjezdům konfesně odlišných stran prohloubit.

Místy jsem litoval, že v roli přiděleného oponenta nemám možnost zrcadlově zachytit sled autorových vývodů, na nichž spočívají závažné poznatky i podněty shrnuté ve výstižném Závěru. A protože se mi ve své většině jeví podložené i přijatelné, doufám, že tak bude působit i mé jednoznačně kladné doporučení disertace pana Mgr. Roberta Novotného k úspěšné obhajobě.

V Praze 4. září 2008